

Ekonomické dôsledky neodôvodneného pesimizmu*

Neodôvodnený pesimizmus, populárne nazývaný v Čechách a na Slovensku „blbá nálada“, znamená pokrivené vnímanie skutočnosti a očakávanie budúcnosti smerom k horšiemu. Rozpor medzi realitou aj jej vnímaním následne vedie minimálne k zlému psychickému stavu (Brynes), v horšom prípade aj ku chybným rozhodnutiam pesimistov, na ktoré doplácajú oni sami a často aj celá spoločnosť. V známej psychologickej štúdii boli prváci so zanedbaným vzorom automaticky hodnotení učiteľmi na základnej škole ako horší žiaci. Negatívne očakávania následne viedli k menšej motivácii učiteľov venovať sa takýmto žiakom, menšie nároky na nich, čo viedlo u samotných žiakov k menšiemu sebedovetiu a ku seba zaradeniu k relatívnej neúspešným. (Hurley, 1997) Na neodôvodnený pesimizmus doplácajú nielen žiaci, a vlastne celá spoločnosť, ktorá základné školstvo financuje.

Podľa Edena (1990) môžu negatívne očakávania na národnej úrovni viesť k nižšej výkonnosti ekonomiky: „všeobecne zdieľané očakávanie, že ekonomický rozvoj bude pomalý, bolestivý a nedosiahnuteľný „za nášho života“ môže... industrializáciu brzdiť.“ Eden poukazuje na Izrael v novodobej ére ako príklad úspešnej ekonomiky zčasti budovanej aj s pomocou vysokých pozitívnych očakávaní.

Negatívna atmosféra a očakávania však podľa Hurley (1997) môžu mať za následok aj zlepšený výkon, najmä ak majú dotknuté osoby o sebe vysokú mienku, prípadne negatívne očakávanie pochádzajú z nedôveryhodných zdrojov. Snaha dokázať opak pesimistických tvrdení tak v konečnom dôsledku popiera podstatu očakávaní. Nie je však jasné, nakoľko existujú samo-popierajúce sa proroctvá na národnej úrovni v ekonomike, kde motivácia vyvrátiť pesimizmus je limitovaná prítomnosťou silných externalít vyplývajúcich z ekonomického správania ostatných (teda úspech „vzdoru“ do veľkej miery závisí od „vzdoru“ ostatných).

Dôkazy prítomnosti blbej nálady

V postkomunistických krajinách, vrátane Slovenska, sa veľký rozpor medzi skutočnosťou a vnímaním vyvinul v ekonomickej oblasti. Prvým príkladom je celkové vnímanie ekonomickej situácie vlastnej domácnosti a celého štátu. To zďaleka nezodpovedá vývoju základných makroekonomických ukazovateľov ako sú miera rastu HDP, reálnych miezd, nezamestnanosti alebo inflácie v posledných desiatich rokoch. Občanov, ktorí pocítili zhoršenie svojej finančnej situácie je vždy výrazne viac ako ľudí hlásiacich sa k zlepšeniu, aj to aj v rokoch, keď sa všetky základné ekonomické ukazovatele zlepšovali (graf č.1 v prílohe). Hoci vnímanie zmien občanmi je evidentné (graf č.2), celkovo vládne v tomto regióne akási predpojatosť k horšiemu vidaniu sveta. Čísla za Slovensko sa oproti Poľsku, Českej republike či Maďarsku neodlišujú výrazne: rozdiely sa dajú dobre vysvetliť rozdielmi v ekonomických ukazovateľoch.

Neplatí argument, že čísla vyjadrujúce priemer zakrývajú veľké rozdiely vo vývoji finančnej situácie jednotlivých príjmových podskupín (Kuča, 2001). Napríklad celkový priemerný rast reálnych miezd môže znamenať výrazný rast najbohatších skupín a pokles väčšiny ostatných. Podrobný pohľad na príjmové decily (zoradenie domácností podľa príjmov do 10 skupín s rovnakým počtom členov od najbohatších po najchudobnejších) na Slovensku ale vraví, že rozdiely v príjmoch sú príliš malé: keď celkový priemer stúpa, väčšinou stúpa pre všetkých, keď klesá, tak rovnako väčšinou pre všetkých (v rokoch 1996-7, keď všetkým decilom rástli reálne mzdy, napriek tomu podľa prieskumov 40% pocítilo zhoršenie svojej finančnej situácie - a to je dosiaľ najlepší výsledok).

Ľudia nie sú pesimisti ani preto, lebo sa porovnávajú s bohatými susedmi. Ani v rokoch, keď vyšším príjmovým skupinám rástli ich príjmy pomalšie ako chudobnejším skupinám nevedli totiž tých chudobnejších k presvedčeniu, že ich situácia sa zlepšila.

Druhým príkladom predpojatého vnímania ekonomických čísel občanmi je nedávny reprezentatívny prieskum INEKO. Pýtali sme sa slovenských občanov na ich odhady inflácie, nezamestnanosti a vývoja miezd, ich vlastných i všetkých Slovákov. V každom prípade vidia občania ukazovatele horšie ako sú v skutočnosti (graf č.3). Miera inflácie (rast cien v ekonomike) bola podľa občanov takmer trikrát (!) vyššia ako skutočnosť. Aj nezamestnanosť považujú občania za vyššiu než v skutočnosti je, hoci len o asi dva percentuálne body (podľa typu vykazovanej miery nezamestnanosti). Podobne pesimisticky vnímajú zamestnanci svoje reálne príjmy (všetky príjmy, vrátane

miezd, po odrátaní vplyvu inflácie). Tí podľa prieskumu hovoria o takmer 7% prepade vlastnej kúpyschopnosti v roku 2001, v porovnaní s podľa dostupných čísel odhadovaným rastom aspoň 1%, nehovoriac o príjme z dlhopisov. Pritom vzhľadom na významnú tieňovú ekonomiku na Slovensku (The Slovak Spectator, 2001) by bolo realistické skôr pozitívnejšie videnie vlastných príjmov a nezamestnanosti.

Keďže inflácia v posledných dvoch rokoch na Slovensku klesal, zatiaľ čo reálne mzdy zaznamenali opačný vývoj, možným vysvetlením rozdielov je posunuté vnímanie občanmi (ľudia si pamätajú čísla spred roka namiesto súčasných). Avšak inflácii bola najbližšie k súčasnému odhadu cez 17% až v roku 1999 (14,2%), čo je by bol až dvoj-ročný posun. Navyše nezamestnanosť posledné tri roky pomaly stúpala k historickým maximám (nikdy ale nedosiahla hranicu 22%), teda efekt posunutého vnímania tu neplatí.

Pri odhadoch neboli veľké rozdiely v pesimizme u rôznych skupín podľa sociálno-ekonomického členenia. Najvýraznejším trendom je menej pokrivený pohľad ľudí s vyšším vzdelaním/príjmom, aj u napr. vysokoškolákov je videnie stále výrazné pesimistické – ich odhad inflácie je dvojnásobok skutočnosti. Čísla z Maďarska vykazujú podobné trendy ako na Slovensku (podľa prieskumnej agentúry Táarki Maďari odhadujú infláciu ako okolo dvakrát vyššiu ako je jej skutočná miera a nezamestnanosť až na troj- až štvornásobok vykazovanej miery).

Príčiny blbej nálady

Áké sú príčiny blbej nálady? Dedičstvo komunizmu a nedávna transformácia pravdepodobne súvisia s fenoménom pesimizmu. Pesimistické videnie cien a miezd by mohlo vyplývať z naučenej nedôvery v oficiálne čísla a vyhlásenia za minulého režimu. Po rokoch proklamovaného rovnostárstva a čase veľkých zmien pri prechode na trhový systém sa ľudia s vyššími príjmami stali automaticky podozriví z nekalej činnosti. Motivácia popisovať svoju situáciu za horšiu ako v skutočnosti je tak môže byť silnejšia ako motivácia skresľovať relatívne neutrálne čísla (napríklad občania odhadli penetráciu mobilov či vlastníctvo áut v SR v prieskume INEKO veľmi presne). Je tu aj možnosť, že ľudia vnímajú infláciu, nezamestnanosť alebo svoje mzdy (no nie rozšírenie mobilov) ako čiastočne závislé od ochoty vlády, a preto sa snažia o vyslanie signálu, dúfajúc v zlepšenie.

Aj bez objasnenia príčiny pesimizmu možno skonštatovať: prieskumy verejnej mienky týkajúce sa príjmov, inflácie a čiastočne aj nezamestnanosti nemožno brať doslova. Situácia je lepšia ako to priznávajú ľudia.

Následky blbej nálady

Je rozpor medzi skutočnosťou a vnímaním ľudí dôležitý? Napr. neznalosť o pohybe slnka a zeme asi nemá vplyv pre každodenný život väčšiny ľudí. Čierne videnie makroekonomických indikátorov ale môže mať výrazné dôsledky na občanov – a nielen na pesimistov.

Občania totiž na ich základe robia množstvo rozhodnutí. Vyššia inflácia napríklad vedie k preferovaniu spotreby namiesto sporenia (odkladanie nákupu je relatívne drahšie). Môže viesť k investovaniu do nadmieru riskantných projektov, ako bol prípad viacerých pyramídových schém (naposledy na Slovensku B.M.G. Invest), pretože vysoké výnosy sa nejavia až také riskantné ako pri nízkom raste cien. Pri vyššej inflácii (alebo nízkych príjmoch) je tlak odborov a zamestnancov na zamestnávateľov zvyšovať mzdy silnejší, čo vedie minimálne k sociálnym rozporom, v najhoršom aj k nereálne vyšším mzdám, následne rastúcej inflácii, menšej konkurencieschopnosti exportu a celkovo nižšej zamestnanosti.

Z prieskumu zistený rozdiel dvoch percentuálnych bodov v nezamestnanosti v praxi znamená, že v realite je o 50.000 ľudí menej bez práce ako to vníma verejná mienka. Ak je nezamestnanosť vnímaná ako vyššia než je skutočnosť, môže to viesť k menšej motivácii hľadať si voľné miesto (je viac konkurentov na jednu voľnú pozíciu). Na to doplácajú nielen nezamestnaní, ale v konečnom dôsledku všetci daňoví poplatníci financujúci podporu a sociálne dávky pre ľudí bez práce.

Vnímanie občanov má dopad aj na politikov a ich záujem o reformy. Mnohé reformy si vyžadujú počiatočnú investíciu do zmeny systému, kým výsledný benefit prichádza neskôr a býva dlhodobejší. Tento charakter reforiem je sám osebe problémový pre priechodnosť reforiem. Všeobecné čierne videnie ale výrazne zvyšuje vnímané náklady reformy a znižuje jeho prínosy – robiac tým uskutočniteľnosť zmien ešte ťažším. Ak je nárast reálnych miezd vnímaný občanmi ako prepád, akú motiváciu majú politici starať sa o reformy a ekonomiku viac ako o seba?

Aj reformní politici môžu voliť stratégiu pomalších krokov a kompromisov ak veria tvrdeniam občanov. Ak podľa občanov súčasná politika vedie k výraznému prepadu reálnych príjmov a dvojciferej inflácii, v záujme udržania sa pri moci (a pokračujúcom presadzovaní reforiem) budú aj reformátori mať záujem zmäkčiť svoj postup, prípadne odložiť viaceré kroky na obdobie tesne po voľbách. Ináč im hrozí úplný prepád preferencií a následne takmer nulový vplyv na ďalší vývoj ekonomiky. Lepšie sa bude dariť ekonomickým populistom. Sami politici sa nebudú ponúkať občanom s ponukou reforiem, ale skôr s prázdnyimi riešeniami v najlepšom vedúcom ku konzervovaniu status quo.

Ako už naznačil príklad o vnímaní žiakov učiteľmi v úvode, očakávania sú do istej miery samo naplňujúce. Ak makléri očakávajú pokles kurzu meny určitej krajiny, začnú ju predávať a tým sami spôsobia jej pád. Ak ľudia očakávajú neschopnosť banky vyplácať vklady všetkým klientom, ich masové žiadosti o predčasné vyplatenie povedú k nesolventnosti tejto banky. Pritom v oboch prípadoch môže ísť o očakávania založené na fámach a nie skutočných problémoch meny či banky.

Podobne ak ľudia očakávajú zhoršenie finančnej situácie seba samého i krajiny, čiastočne to zhoršenie aj privádzajú. Očakávanie zvýšenia nezamestnanosti a zhoršenia reálnych miezd môže viesť ľudí k motivácii viac šetriť a menej utrácať (Krugman, 1999). Firmy sa na druhej strane obávajú, že zákazníci budú menej nakupovať a preto dajú menej investujú, teda potrebujú menej zamestnancov (respektíve im nezvyšujú platy). Tak negatívne očakávania spotrebiteľov i firiem do seba zapadajú, čoho výsledkom sú vyššia nezamestnanosť, stagnujúce nominálne mzdy, nízke úrokové sadzby (zvýšená ponuka úspor a znížený dopyt firiem po investíciách) a klesajúca inflácia (vďaka cenám tovarov a miezd). Podľa niektorých ekonómov je napr. súčasná stagnácia Japonska do značnej miery ovplyvnená negatívnymi očakávaniami. Súčasnú vnímanie a s tým spojené očakávania sú jedným z dôležitých faktorov budúceho vývoja, či ide o ekonomiku, kriminalitu alebo sociálne vzťahy (Pimstone, 1998).

Verí niekto pesimistickej verejnej mienke?

Dôležité je, či ľudia veria vlastným pokriveným tvrdeniam, teda či sa podľa toho aj správajú. Ak nikto, občania ani politici neberú takéto tvrdenia vážne ale skôr ako tradíciu alebo folklór, negatívne následky neprídu. Všetci sa tak správajú podľa reálnych čísel optimálne; skutočné náklady a prínosy reforiem si všetci uvedomujú a skôr ide o diskusiu porovnávajúcu náklady a prínosy celkovo a pre jednotlivé skupiny.

Viacero faktov hovorí pre možnosť, že väčšina svojim čiernym tvrdeniam verí. Populizmus je v postkomunistickom svete populárny (uchylujú sa k nemu aj vcelku proreformní politici: ešte ako vodca opozície slovenský premiér Mikuláš Dzurinda ako aj v súčasnej volebnej kampani predseda maďarskej vlády Viktor Orbán sľúbili dvojnásobné platy v čase, keď reálne mzdy Slovákov či Maďarov rástli mierou okolo 5% v predchádzajúcich štyroch rokoch – možno vychádzali skôr z výskumov verejnej mienky ako z reálnych čísel stavu ekonomiky). Sťažnosti na infláciu alebo vývoj miezd sú pravidelne predmetom debát v médiách i na politickej scéne, a tvrdenia občanov používané ako argumenty. Pyramídové schémy ponúkajúce vysoké výnosy sú stále prítomné, a to aj napriek pádu mnohých podobných firiem v predchádzajúcich rokoch. Neexistuje žiadna vyhranená sociálno-ekonomická skupina „disidentov“ s neskresleným pohľadom na makro ukazovatele. Zdá sa, že všetci sú v podstate rovnako postihnutí. A tvrdenia ľudí pochádzajú koniec koncov z anonymných prieskumov, takže motivácia nevravieť pravdu je minimalizovaná.

Najvýznamnejším argumentom pre to, že ľudia sa podľa svojich pesimistických hodnotení nesprávajú je snád' neexistencia masových sociálnych nepokojov. Ak 1% priemerný rast reálnych miezd pociťujú ľudia ako 7% pokles (a veria tomu), ako vysvetliť, že relatívne s pokojom sa preniesli cez prepád reálnych miezd o 5% v roku 2000? Rozdiely v odhadoch miezd a rozšírenia mobilov by taktiež mohli naznačovať, že ak ľudia cítia za niektorými ukazovateľmi kroky vlády, naschvál sa vyjadrujú pesimisticky s cieľom dosiahnuť nápravu.

Ďalším dôvodom si myslieť, že číslam o verejnej mienke veria mnohí, je prirodzená adaptácia verejnej mienky do súkromných názorov (Kuran, 1995). Podľa princípu „stokrát opakovaná lož sa stáva pravdou“ majú ľudia tendenciu preberať názory široko akceptované verejnou mienkou. Zároveň sa vytráca diskusia a rôznorodosť názorov, obzvlášť ak ide o otázku relatívne citlivú pre občana, ako napríklad jeho vlastné príjmy. Ak je táto teória správna, mnohí možno najprv len podľa hli tlaku verejnosti opakovať, že aj ich príjmy klesajú a ceny rastú príliš rýchlo; postupne však takýmto tvrdeniam aj začínajú veriť. Zároveň z toho vyplýva, že používať klamlivé čísla aj naďalej povedie ešte viac ľudí k tomu, aby im uverili.

Ako bojovať s blbou náladou?

Primárnou stratégiou pre podporovateľov reforiem je zmena vnímania občanov smerom ku skutočnosti. To znamená viacero čiastkových krokov: časté a zrozumiteľné publikovanie základných makroekonomických čísel centrálnou bankou alebo vládou (nebolo by vhodné uverejňovať základné čísla denne ako kurzový lístok alebo na daňové priznanie?), sofistikovanejšie testovanie verejnej mienky, alebo pozornejšie narábanie s prieskumami verejnej mienky médiami i politikmi. Viac zisťovaní a bezplatnom publikovaní detailných čísel o pohybe miezd aj podľa príjmových skupín by mohlo pomôcť odbúrať viaceré mýty. Určite nie je náhodou, že nezamestnanosť je odhadovaná občanmi relatívne najlepšie – čísla o nej sa najviac objavujú v médiách na popredných miestach, na rozdiel od inflácie alebo reálnych miezd. Nevýhodou tejto stratégie je jej pomalý a navyše neistý účinok.

Sekundárnou stratégiou (druhým najlepším riešením) je vzdať sa úlohy ovplyvňovať verejnú mienku a spojiť sa so záujmovými skupinami najbližšie reformnému plánu (domácich alebo zahraničných, ako MMF alebo Svetová Banka). Takto presadené reformy ale bývajú suboptimálne pre spoločnosť, lebo agenda záujmových skupín má relatívne vysokú váhu. Navyše ignorovať verejnú mienku nie je úplne možné, pretože tá v konečnom dôsledku rozhoduje o

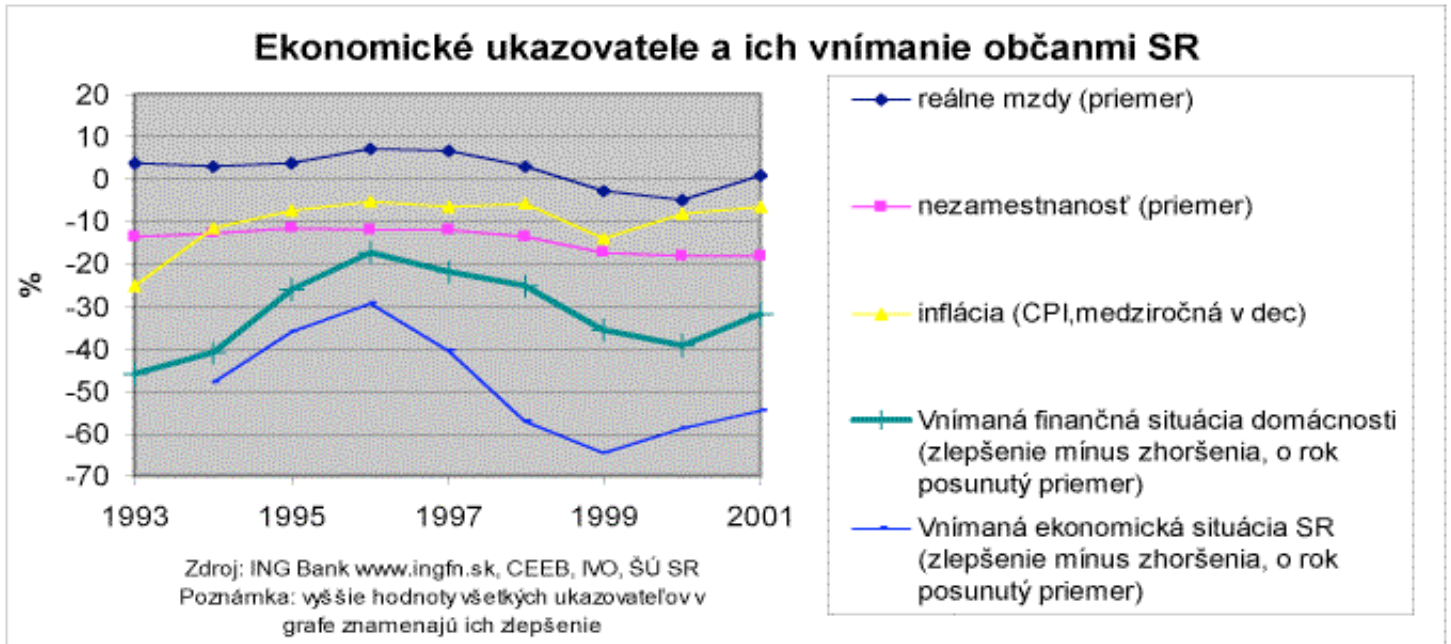
byť a nebyť politikov. Jej obchádzanie môže zapríčiniť odmietanie zvonku nanútených reforiem apriori. Okrem toho, ako už bolo spomenuté, pokrivené názory majú tendenciu sa automaticky šíriť, ak sa im niekto nepostaví do cesty.

Aké poučenie vyplýva pre občanov? Jedným poučením môže byť, že ľudia, organizácie alebo politické strany používajúcej čísla o mzdách či inflácií z prieskumov verejnej mienky namiesto čísel od štatistikov sú nedôveryhodní. V prvom rade by si ale mali občania uvedomiť, že venovať viac času sledovaním všeobecných ekonomických ukazovateľov a uvažovaním o vlastných financiách sa oplatí. Pre nich samých, ako aj pre celú krajinu.

Príloha – grafy.

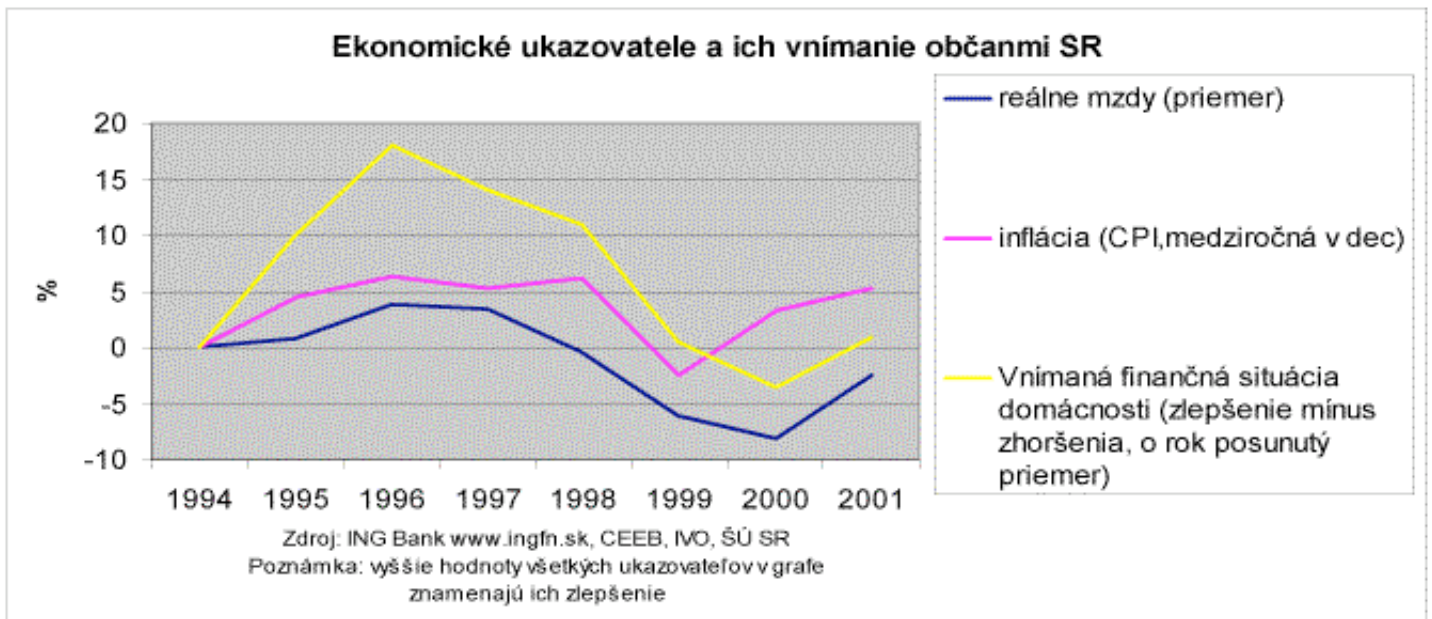
Graf č.1

Hlavné hospodárske ukazovatele Slovenska a jeho vnímanie občanmi

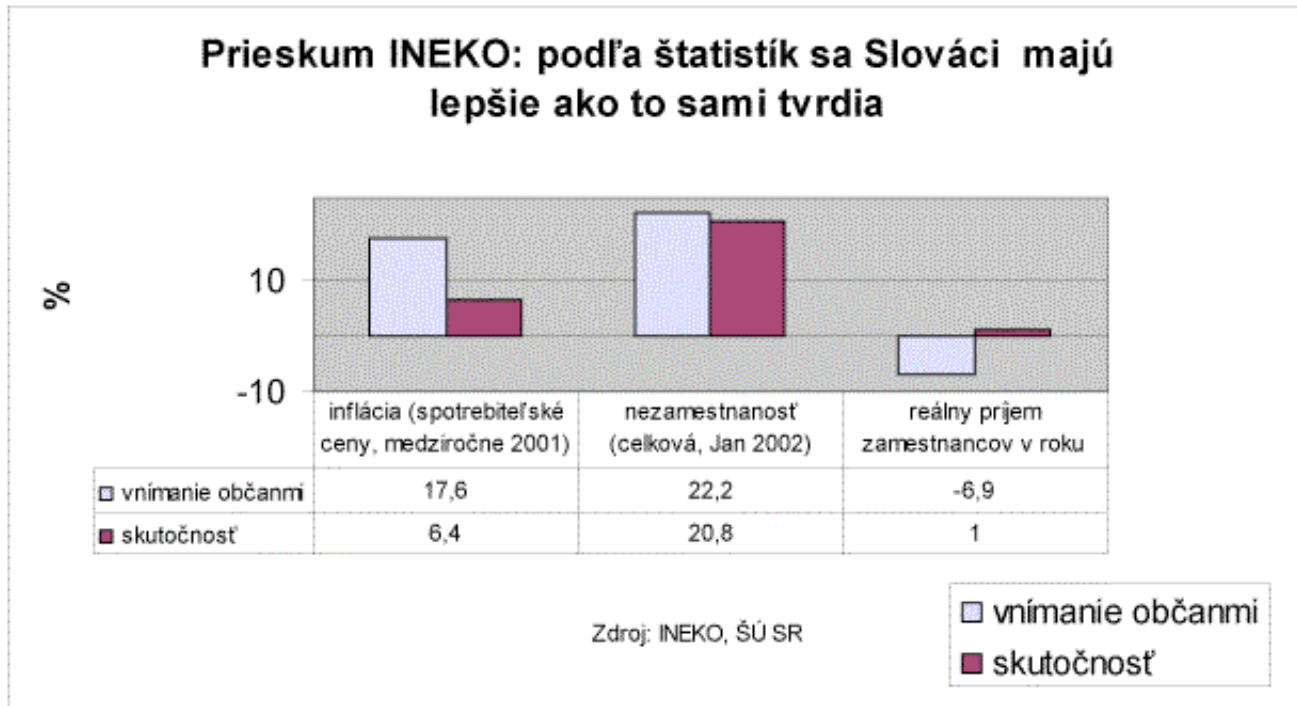

Graf č.2

Hlavné hospodárske ukazovatele Slovenska a jeho vnímanie občanmi - trend

Graf č.3

Použitá literatúra:

Brynes, Glenn, M.D. **Vicious Cycles, Bad Habits and Self-fulfilling Prophecies: Why Do We Keep Making The Same Mistakes?**, on www.ncpamd.com

Eden, Dov. **Industrialization as a Self-fulfilling prophecy: The Role of Expectations in Development**, *International Journal of Psychology*, 1990, vol.25, 871-886

Hurley, Amy E. **The effects of self-esteem and source credibility on self-denying prophecies**, *The Journal of Psychology*, 1997, vol.131, nr.6, str.581-595

Kuča, Tomáš. **Sme pesimistickejší ako susedné národy**, *SME*, 29.12.2001, str.2 (názor, že v prípade reálnych miezd na Slovensku priemer zakrýva rastúcu nerovnosť v príjmoch, v článku prezentoval Marek Jakoby z ekonomického think-tanku M.E.S.A. 10)

Kuran, Timur. **Private Truths, Public Lies - The Social Consequences of Preference Falsification**, Harvard University Press, 1995

Krugman, Paul. **The Return of Depression Economics**, Norton, 1999

Pimstone, Gedeon. **Public Perceptions, Underreporting and Self-fulfilling Prophecies**, *Crime Index*, 1998, vol.2, nr.1

Grey Economy at 15% of GDP, *The Slovak Spectator*, Nov 26, 2001 (odhad tieňovej ekonomiky bol robený európskou štatistickou agentúrou Eurostat)

Zdroje prieskumov verejnej mienky: INEKO, Ústav pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR, Tárki (Maďarsko), CVVM (Česká republika), CBOS (Poľsko)

Zdroje štatistických údajov: Štatistický úrad SR (www.statistics.sk), ING Bank (www.ingfn.sk)

*Autor ďakuje Eugenovi Jurzycovi, riaditeľovi INEKO, za námet, inšpiráciu a užitočné poznámky pri práci na tejto štúdií

